

Polona Šega
**Peka in pobiranje pogačic ob valentinovem na območju
Razkrižja**

Valentinovo je v 90. letih 20. stoletja, natančneje z letom 1989, v Sloveniji dobilo novo vsebino, ki je bila pred tem neznana. Na nekaterih območjih so vzporedno poznali tudi druge oblike praznovanja, znane iz ljudskega izročila. Članek obravnava peko in pobiranje sladkega peciva ob godu svetnika na primeru družine z Razkrižja ter vlogo tega peciva v ženitovanjskih šegah.

In the 1990s, more precisely in 1989, Valentine's Day in Slovenia acquired a different meaning which had not been known in Slovenia before that. Some Slovene areas, however, did know and celebrate this holiday, known in folk tradition. Based on the data supplied by a family from Razkrižje the article focuses on baking and collecting sweet pastries to celebrate Valentine's name day and the role of these pastries in marriage customs.

Valentinovo je v 90. letih 20. stoletja dobilo v Sloveniji vsebino, ki je pred tem po dosedanjih podatkih nismo poznali. V prispevku bom namenila pozornost predvsem šegi za valentinovo, ki ji lahko v različicah sledimo vsaj v 19. stoletje; opozorila bi rada, da ljudsko izročilo ponekod pozna obeleženje praznika, ki se po vsebini in nosilcih razlikuje od pojava, prevzetega v 90. letih in dobro znanega v zahodnoevropskih državah in Ameriki. Vendar bi se rada najprej na kratko dotaknila zadnje omenjenega, prevzetega pojava, mimo katerega pri obravnavi katerekoli šege na valentinovo na Slovenskem ne morem.

Slovenska etnološka sistematika vključuje raziskovanje valentinovega kot praznika med »letne in koledarske« šege.¹ Praznik v tej povezavi razumem, po opredelitvi Nika

¹ Niko Kuret in Helena Ložar Podlogar, Šege, v: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnice IX, Ljubljana 1978, str. 50. Kuret je v zvezku Enciklopedije Slovenije iz leta 1992 opredelil letne šege kot »šege, ki spremljajo menjavo letnih časov ter praznične dneve in obdobja v cerkvenem oz. civilnem koledarju; v nadaljevanju je zapisal, da te »nastajajo, se spreminjajo ali odmirajo tudi pod vplivom družbenih sprememb« (Niko Kuret, Letne šege, v: Enciklopedija Slovenije 6, Ljubljana 1992, str. 155).

Kureta in Helene Ložar Podlogar, kot »dan posebnega pomena v življenju posameznika ali skupnosti, ki se praviloma obhaja vsako leto«;² obravnavamo praznovanje na svetniški god, ki ni zapovedan cerkveni praznik, po zakonu iz leta 1991 ne republiški praznik ali dela prost dan.³

Avtor vprašalnic za letne in koledarske šege iz leta 1978 Niko Kuret je z vprašanji o sv. Valentinu oziroma valentinovem⁴ posegel na področje rekov, povezanih s sv. Valentinom,⁵ na svetnikovo zavetništvo,⁶ na enak način kot v sklop vprašanj, povezanih z gregorjevim, 12. marca,⁷ in vincencijevim, 22. januarja,⁸ je vključil vprašanje o ptičji svatbi, zadnje vprašanje, povezano z valentinovim, pa sprašuje, ali se »na ta dan pri nas že uveljavlja /tuje/ medsebojno obdarovanje zaljubljenec ali mladih ljudi sploh«.⁹

Obravnavam god sv. Valentina († 268?),¹⁰ mučenca, ki goduje 14. februarja, in ne god sv. Valentina († ok. 450),¹¹ škofa v tedanji rimski Retiji, ki goduje 7. januarja. V obeh izdajah prvega dela Leta svetnikov, tako iz leta 1968 kot 1999, najdemo podatke, da je bil svetnik zaradi svojega imena (ta izhaja iz lat. *valens* v pomenu močan, zdrav) priprošnjik zoper telesne slabosti in kužna obolenja, zaradi njegovega godu v predpustu so se mu priporočali novoporočenci, zaradi godu konec trde zime je bil zavetnik čebelarjev in mladostnikov, poleg sv. Peregrina je postal poseben zaščitnik romarjev, zaradi rimske legende, po kateri je vrnil vid slepi deklici, je postal zavetnik za oči in pravo spoznanje, zaradi legende, po kateri je ozdravil otroka z mrtvoudom in padavico, pa so se mu priporočali epileptiki.¹² V prvi izdaji Leta svetnikov iz leta 1968 beremo, da v »zahodni Evropi in posebno v Ameriki velja god sv. Valentina 14. februarja za srečen dan, ko si ljudje izmenjavajo čestitke in darila«;¹³ v drugi izdaji iz leta 1999 pa je pripisan stavek: »To navado širijo v zadnjih letih tudi po Sloveniji iz komercialnih ozirov.«¹⁴

Niko Kuret je v drugi izdaji Prazničnega leta Slovencev iz leta 1989 zapisal, da »k nam še ni prodrlo praznovanje, ki je doma menda v Ameriki in ga pozna že dobršni del Zahodne Evrope. Valentinovo namreč slavijo kot praznik mladih ljudi, zlasti zaročencev, ki si na ta dan pošiljajo darila, predvsem sladkarije. V sosednji Italiji po izložbah slaščičarn že dneve prej ponujajo bogato izbiro vabljivo pripravljenih zavitkov za 'Valentine'.¹⁵ Tri leta kasneje je Damjan J. Ovsec v Veliki knjigi o praznikih že lahko opozoril: »Po naših cvetličarnah smo opazili leta 1991 valentinova srca (uvožena iz Holandije), skupaj s samo zamisljo o tem, sicer na zahodu zelo priljubljenega praznika, ki ljudem, ki se imajo radi, ponuja zlasti cvetje, voščilnice in drobna darila.«¹⁶

² Niko Kuret, Helena Ložar Podlogar in Janez Kos, Praznik, v: Enciklopedija Slovenije 9, Ljubljana 1995, str. 247.

³ Gl. Zakon o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji, v: Uradni list Republike Slovenije, 1, Ljubljana 1991, št. 26, str. 1088.

⁴ Kuret in Ložar Podlogar, Šege ..., str. 66–67, vpr. št. 719, 720 in 721.

⁵ Kuret in Ložar Podlogar, Šege ..., str. 66, vpr. št. 719.

⁶ Kuret in Ložar Podlogar, Šege ..., str. 67, vpr. št. 720.

⁷ Kuret in Ložar Podlogar, Šege ..., str. 51, vpr. št. 483.

⁸ Kuret in Ložar Podlogar, Šege ..., str. 66, vpr. št. 709.

⁹ Kuret in Ložar Podlogar, Šege ..., str. 67, vpr. št. 721.

¹⁰ Marijan Smolik, Leto svetnikov, 1. del, Celje 1999, str. 445.

¹¹ Smolik, Leto svetnikov ..., str. 143, 446.

¹² Maks Miklavčič in Jože Dolenc, Leto svetnikov, prvi del, Ljubljana 1968, str. 462; Smolik, Leto svetnikov ..., str. 446.

¹³ Miklavčič in Dolenc, Leto svetnikov ..., str. 463.

¹⁴ Smolik, Leto svetnikov ..., str. 446–447.

¹⁵ Niko Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga, Ljubljana 1989, str. 547.

¹⁶ Damjan J. Ovsec, Velika knjiga o praznikih, Praznovanja na Slovenskem in po svetu, Ljubljana 1992, str. 107.

Isti avtor je v članku *Valentinovo*, dan zaljubljenec, objavljenem v Delovi prilogi *Vikend Magazin* leta 1992, menil: »Zanimivo je, kako politične spremembe 'potegnejo' za seboj tudi druge sfere žitja in bitja. Lani so se tako prvič po ljubljanskih cvetličarnah pojavila Valentinova srca, zvečine uvožena iz Holandije. /.../ Z vsem tem pridejo tudi nove navade, tako da lahko pričakujemo, da se bo praznik sv. Valentina razmahnil tudi pri nas.«¹⁷

Prav tako leta 1992 je Boris Kuhar v članku *Praznik štrukljev in zaljubljenec* v Delu zapisal o valentinovem, da v »zadnjih letih prihaja ta praznik tudi k nam. Na ta dan si mladi ljudje izmenjavajo pisma, razglednice in voščila kot za novo leto, pa tudi darila, ki jih poimenujejo kar valentini. /.../ V Franciji, Italiji, v zadnjih dveh letih pa tudi pri nas, si na valentinovo podarjajo skromna darila.«¹⁸

Zanimalo me je, kaj in kdaj so o začetku nove oblike praznovanja valentinovega poročala tiskana sredstva javnega obveščanja.¹⁹ Izbrala sem tri slovenske dnevnike (*Delo*, *Dnevnik in Večer*), ki so brez prekinitve izhajali od leta 1989 do 2000. Za obdobje med letoma 1989 in 1992 sem pregledala številke, ki so izšle 14. februarja, dan prej in dan kasneje. Valentinovo leta 1989 je bilo zadnje pred padcem berlinskega zidu, dogodkom, ki je pomembno vplival na Evropo in z njo na Slovenijo in mimo katerega pri raziskovanju praznikov ne moremo.²⁰ Leto 2000 sem si za zgornjo časovno mejo izbrala kot čas, ko sem na Razkrižju in okolici spremljala šego, o kateri bom pisala v prispevku.

V Delu in Večeru sem leta 1989 zasledila obvestilo o beltinški prireditvi za valentinovo, ki naj bi temeljila na krajevnem ljudskem izročilu in s katero je društvo za varstvo in vzgojo ptic iz Beltincev želelo vsako leto »opozoriti čim več ljudi na bogastvo ptic v naravi in na to, da so le-te bolj potrebne človekovega varstva in pomoči.«²¹ V vsakodnevni rubriki v Delu, ki je opozarjala na dogodke vsakokratnega dne, je leta 1989 nepodpisani avtor omenjal god sv. Valentina, vendar pri omembi praznovanja, ki je »najbolj razširjeno v Ameriki, pozna ga pa tudi del Zahodne Evrope«, razmer na Slovenskem ni omenjal. Večer je istega leta v članku *Rožica za Valentina* poročal o cvetličarnah v Mariboru, ki so prvič »svojim strankam za Valentinov dan (zanj so nam v eni od mariborskih cvetličarn povedali, da označuje dan ljubezni in cvetja) poklonili tulipan.«²² Leta 1991 je o ponudbi cvetličarn na valentinovo poročalo tudi Delo²³ in leta 1992 Dnevnik.²⁴

Če sodimo po navedenih člankih, so novo obliko praznovanja valentinovega začele uvajati cvetličarne leta 1989. Časopisi, ki sem jih pregledala, so leta 1992 na valentinovo že opozarjali na več mestih, tudi z objavljanjem oglasov za izlete ob tej priložnosti in za nakup daril, celo iz načina pisanja v Dnevnikovi rubriki *Kronika* je mogoče razbrati, da

¹⁷ Damjan J. Ovsec, *Valentinovo*, dan zaljubljenec, v: Delo, XXXV, Ljubljana 1992, št. 30 (priloga *Vikend Magazin*, od 8.–15. februarja 1992, str. 11).

¹⁸ Boris Kuhar, *Praznik štrukljev in zaljubljenec*, v: Delo, XXXV, Ljubljana 1992, št. 36, str. 13. Prim. tudi Boris Kuhar, *Valentin – prvi pomladin*, v: Delo, XXXVI, Ljubljana 1993, št. 35, str. 11.

¹⁹ Ob tem se soočimo že z interpretacijo resničnosti (gl. Manca Košir, *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, Ljubljana 1988, str. 11–15).

²⁰ Prim. npr. Dunja Rihtman - Auguštin, *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Zagreb 1995, str. 10.

²¹ Jože Poljbič, *Valentinovo – dan, ko se ptički ženijo*, v: Delo, XXXI, Ljubljana 1989, št. 36, str. 9 (I.).

²² 14. februar, v: Delo, XXXI, Ljubljana 1989, št. 36, str. 12.

²³ tv, *Rožica za Valentina*, v: Večer, XLV, Maribor 1989, št. 37, str. 8.

²⁴ Marina Učakar, *Prijazni Valentin pomaga vsem, ki se imajo radi*, v: Delo, XXXIII, Ljubljana 1991, št. 37, str. 7 (IV., V.).

²⁵ an, *Ptički se že ženijo*, v: Dnevnik, XLII, Ljubljana 1992, št. 41, str. 7.

praznik tedaj ni bil več neznan («Kar nekaj mladenk je za valentinovo lahko obdaril vlomilec, ki je v noči na četrtek obiskal zlatarno /.../»²⁶). Nekateri članki so bili sprejetemu prazniku kot prazniku zaljubljenec in v širšem pomenu vseh, ki se imajo radi, naklonjeni, nekateri so mu očitali komercialnost.

Tudi v drugih državah, npr. v Švici, niso bili (vsi) naklonjeni širjenju praznika s takšno vsebino. Če se naslonim na prispevek J. Aelliga, objavljen v Schweizer Volkskunde leta 1950,²⁷ so ga na nemških območjih Švice začeli uvajati leta 1949; na francoskih območjih države ga je združenje cvetličarjev uvedlo že prej. Avtor je bil kritičen do uvajanja praznika, ki ga na omenjenih območjih niso poznali, in do komercialne vsebine, ki ga je spremljala. Na podlagi strokovne literature je priznal starejše korenine praznika na Angleškem, ki naj bi segale v čas srednjeveškega angleškega pesnika Geoffreyja Chaucerja (*ok. 1340, † 1400).²⁸ Toda ob tem je opozoril na angleška poročila iz 18. in 19. stoletja, iz katerih naj bi bilo razvidno, kako se je iz skromnega obdarovanja ene osebe razvilo zaradi želje trgovcev po zaslužku vsesplošno nakupovanje in pošiljanje različnih, pogosto dragih predmetov znancem.²⁹ Švicarski cvetličarji so rožam, kupljenim kot darilo za praznik, prilagali reklamni list, s katerim bi prejemnik daru zvedel za pomen darila. Šega je bila navsezadnje «še precej neznana».³⁰ «Valentinovo je v petdesetih letih našega stoletja postalo praznik vrtnarjev in prodajalcev rož /.../»³¹ je v delu Brauchtum in Österreich iz leta 1982 zapisal Paul Kaufmann.

Tudi valentinovo v takšni obliki me kot etnologinjo zanima, ker nedvomno vpliva na naš način življenja in naše družbeno okolje (vsaj) v dneh okoli svetniškega godu. Menim, da bi bila ustrezna raziskava pojava, zaenkrat še dovolj obvladljivega in časovno očitno opredeljenega, potrebna. Po zapisu Dunje Rihtman - Auguština so šege mejniki, ki označujejo tek človekovega vsakdana.³² V obravnavi pojava dedka Mraza na Hrvaškem je zapisala, da ima vsaka šega, nastala spontano v preteklosti ali jo je spodbudil nek globalni družbeni tok, poleg folklornih značilnosti, ki se prenašajo ustno, tudi družbeno-kulturna določila. Oboje, po avtoricinem mnenju, vpliva na njeno obliko, pomen in izvajanje.³³

Valentinovo leta 2000, pred katerim je Pošta Slovenije izdala priložnostno znamko s sporočilom ljubezni v najširšem pomenu, že šesto po letu 1994,³⁴ ko je Slovenski etnografski muzej v Ljubljani odprl razstavo o ljubezenskih darilih v slovenski tradiciji

²⁶ b, Okradena zlatarna, v: Dnevnik, XLII, Ljubljana 1992, št. 43, str. 19.

²⁷ J. Aellig, Wie ein neuer Brauch entstehen kann: Der Valentinstag, v: Schweizer Volkskunde, 40, Basel 1950, Heft 1, str. 7-9.

²⁸ Chaucer Geoffrey, v: Leksikon Cankarjeve založbe, Ljubljana 1994, str. 150.

²⁹ Aellig, Wie ein neuer Brauch ..., str. 9.

³⁰ Aellig, Wie ein neuer Brauch ..., str. 8: «noch ziemlich unbekannt ...»

³¹ Paul Kaufmann, Brauchtum in Österreich, Feste, Sitten, Glaube, Wien - Hamburg 1982, str. 279: «Der Valentinstag ist in den fünfziger Jahren unseres Jahrhunderts zum Fest der Gärtner und Blumenhändler geworden, /.../»

³² Dunja Rihtman - Auguština, Etnologija naše svakodnevice, Zagreb 1988, str. 104: «Običaji su zapravo medaši koji označuju tijek ljudske svakodnevice.»

³³ Rihtman - Auguština, Etnologija ..., str. 104: «Svaki ljudski običaj, nastao spontano u više ili manje odredivoj prošlosti ili potaknut nekim globalnim društvenim tokom, ima osim folklornih značajki, koje se prenose usmenim putem, i neke društveno-kulturne odrednice. Oboje utječe na njegov oblik i smisao, a i na njegovo održavanje.»

³⁴ Gl. Jože Velikanje, Katalog poštних znamk, celin, žigov in telekartic Telekom Slovenije 2000, Ljubljana (b. n. l.), str. 26 (št. 75), str. 29 (št. 107), str. 31 (št. 135), str. 33 (št. 176), str. 37 (št. 251); Bilten, Poštne znamke, Maribor 2000, št. 28, str. 3.

kulturi Ljubezen je v zraku,³⁵ ko je Večer na naslovnici objavil napis »Danes je valentinovo, praznik zaljubljenec. Imejte se radi vsak dan«³⁶ in na naslednjih straneh še večkrat opozoril na dan³⁷ in ko je Mitja Košir v Dnevniku kritično pisal o prazniku, kot smo ga spoznali v 90. letih 20. stoletja,³⁸ so ponekod drugod na Slovenskem obeležili drugače. Opozorila bi na obliko, ki sem jo spoznala na Razkrižju (pri družini Makovec sem 13. februarja popoldne spremljala pripravo in peko pogačic) in okolici (pri družini Trstenjak na Gibini sem 13. februarja zvečer spremljala peko pogačic, pri družini Žižek na Šafarskem pa 14. februarja zjutraj otroke pri pobiranju pogačic). V nadaljevanju se bom osredotočila na dogajanje ob valentinovem v družini Makovec,³⁹ na njeno upoštevanje in doživljanje krajevne šege pečenja in pobiranja pogačic, na izročilo in spomine, ki so živi v vezi z njo.

Po besedah Marije Makovec, roj. 1950 na Gibini, sv. Valentina na območju Razkrižja v njeni izvorni družini in v družini, ki si jo je ustvarila, niso povezovali z zavetništvom. »Samo za valentinovo so pogačice pekli, drugo pa nič niso rekli.«⁴⁰ In še, da »Valentin ima ključke od korenin. /.../ To so rekli, drugo pa nič. Pa da se na valentinovo ptički ženijo, to so se vedno, na valentinovo se ptički ženijo in oni potem pri nas nosijo pridnim otrokom pogačice.«⁴¹

V virih in literaturi za slovensko narodnostno ozemlje od 19. stoletja naprej zasledimo ljudski rek (ki se lahko ujema z dognanji sodobne ornitologije ali pa ne⁴²), da se ptički ženijo na vincencijevo, 22. januarja (Štajersko, Dolenjsko, Koroško in današnje avstrijsko Koroško, Gorenjsko),⁴³ na valentinovo (Štajersko, po omembi Ivana Navratila, ki je vsebino povzel po Matiji Valjavcu, med hrvaškimi Slovenci (kajkavci) v Varaždinu, ponekod v Beli krajini),⁴⁴ o pustu (Slovenske gorice),⁴⁵ na gregorjevo, 12. marca (Motnik,

³⁵ Gl. vodnik po razstavi: Bojana Rogelj Škafar, Ljubezen je v zraku, Ljubezenska darila v slovenski tradicijski kulturi, Ljubljana 2000.

³⁶ Večer, LVI, Maribor 2000, št. 36 (16922), str. 1.

³⁷ (dpa), »Naj bom tvoj Valentin«, v: Večer, LVI, Maribor 2000, št. 36 (16922), str. 9; Večer, LVI, Maribor 2000, št. 36 (16922), rubrika Najstniška scena, str. 23; Jelka Šprogar, Dnevi, v: Večer, LVI, Maribor 2000, št. 36 (16922), str. 24.

³⁸ Mitja Košir, Tinček in Barbika, v: Dnevnik, L, Ljubljana 2000, št. 43, str. 4.

³⁹ Izbrana družina šteje sedem članov: starša in pet otrok (tri dekleta, dva sinova), od katerih so že vsi končali osnovno šolanje. Kot informatorji so sodelovali starša in hčerke.

⁴⁰ Izjava Marije Makovec. Odlomek iz pogovora z družino Makovec, Razkrižje, posnet na avdio kaseto 7. avgusta 2000. Izbrani način transkripcije pogovora (mojih vprašanj in odgovorov nanje) ni fonetičen, ohranja pa semantiko in sintakso.

⁴¹ Gl. op. št. 40.

⁴² O razširjenosti ptic na posameznih območjih oziroma o času gnezdenja gl. Iztok Geister, Ornitološki atlas Slovenije, Razširjenost gnezdenja, Ljubljana 1995, oziroma John Gooders, Ptici Slovenije in Evrope, Ljubljana 1998.

⁴³ Josip Pajek, Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev, Ljubljana 1884, str. 249: »Na dan sv. Vincencija se ptički ženijo.«; Vinko Möderndorfer, Verovanja, uvere in običaji Slovencev (narodopisno gradivo), peta knjiga, Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha, Celje 1946, str. 33: »Na Štajerskem, na Dolenjskem in na Koroškem se ptički ženijo na Vinkovo in pravijo Rožani: K šent Cenovam se tice ženijo.« Avtor je na istem mestu omenil tudi rek iz Bele krajine, da imajo vrabci na vincencijevo zaroko, na valentinovo pa poroko; Viktor Kragl, Zgodovinski drobci župnije Tržič, Tržič 1936, str. 419: »Na dan sv. Vincencija so Tržičani pripovedovali otrokom, da se ptički ženijo /.../«.

⁴⁴ Pajek, Črtice ..., str. 244: »Na Valentinovo se ptički ženijo, in tisti dan najdeš lahko v mejah povitice, gibanc in drugih vsakovrstnih jedij. (Pavlovci.) Na dan sv. Valentina imajo ptički gostovanje; kdor je hoče videti, mora bos do grmovja, naj bo mrzlo kakor rado. /.../ Na dan sv. Valentina se ptički ženijo (Povedal Franc Cerjak iz Raven v Zdolab).«; J. [Ivan] Navratil, Slovenske narodne vraže in prazne vere, primerjane drugim slovanskim in neslovanskim, v: Letopis Matice slovenske za leto 1890, Ljubljana 1890, str. 52: »Ta dan se 'tiči' ženijo – na Krškem. /.../ Taka vera (da je moč v 'mejah', tj. grmovju, najti gibanice itd., gl. zgoraj, op. P. Š.) je do malega tudi med hrv. Slovenci (kajkavci) v Varaždinu.«; Metod Turnšek, Pod vernim krovom. Ob ljudskih običajih

Bela krajina, Notranjska Bistrica, Beljak, okolica Laškega, Raka pri Krškem, Polje in Dobrunje pri Ljubljani, Kropa, po zapisu Nika Kureta sploh po vsem slovenskem ozemlju,⁴⁶ in na urbanovo, 25. maja (Cerkljansko).⁴⁷

Če nas med naštetim zanima rek o ptičjem ženitovanju za valentinovo na Štajerskem, nam ostanejo kraji, ki so jih navedli Josip Pajek, Ivan Navratil in Metod Turnšek.⁴⁸ Pajek je v Črticah iz leta 1884 omenil izročilo, da je mogoče na valentinovo opaziti tudi materialne sledi ptičje svatbe; v kraju Pavlovci naj bi bilo po izročilu tedaj moč najti v mejah povitic, gibanc in drugih vsakovrstnih jedij.⁴⁹

Matija Valjavec je dobrih 20 let prej za kajkavce v Varaždinu in okolici zapisal: »Pripoveda se, da je sv. Valentin živio devet godinah u pustinji i kad bi došlo njegovo godovno, donašale bi mu ptičice vino u barilcah i čutarah, zatim pogačah i kolačah, pak se zato svaku godinu na taj dan cieli dan vesele, te se žene i oblužavaju svatbe. Žene se pako osobito one ptice, koje su prviput iz gnjezda izletjele. Zato šalju roditelji djecu taj dan rano u jutro u lies na ptičju svatbu, veleći joj, da će tamo vidjeti, kako se udavaju, pjevaju i goste, te da će jim dati 'vina i pogače, kolačah, sira, barilce, peharčece, črlene čižmice spletene iz šibja', ali moraju iti gologlavi, bosi, samo u gaćah i košulji. Njekoji posakriju u kakov grm kolača, sira i t. d. a taj grm djeci već tako označe, da ga lasno nadju i tamo dobe ostatke od ptičjih gostih.«⁵⁰

Valjavčevo poročilo je nedvoumno, medtem ko iz Pajkovega besedila ne razberemo, ali so v resnici nastavljaljedi v grmovje, ali gre za ljudsko verovanje, ali pa le (še) za potegavščino, namenjeno otrokom, kot so jo po Pajkovem poročilu poznali v Slovenskih goricah o pustu: »Na 'fašenk' v jutro imajo ptiči do 5. ure gostijo. Starši pošiljajo otroke, naj iščejo po grmovju ptičje potice, in se jim smejejo, ko nič ne najdejo.«⁵¹ Na gregorjevo so v Motniku na Gorenjskem po poročilu Gašparja Križnika, ki ga je povzel Navratil v svojem zapisu iz leta 1890, otrokom govorili, da je za vsakim grmom 'štrukelj',⁵² v

skoz cerkveno leto, prva knjiga: Od adventa do posta, Ljubljana 1943, str. 95. Avtor je zapisal, da se tega dne »po ljudski veri ptiči ženijo«, kraje, kjer je bil rek razširjen, je povzel po Josipu Pajku in Ivanu Navratilu, dodal pa je še kraj Sv. Lovrenc v Slovenskih goricah; Möderndorfer, Verovanja ..., str. 32. Avtor je povzel po Josipu Pajku, Ivanu Navratilu in Metodu Turnšku in zapisal, da so se »svoje dni« ptiči ženili v Zdolah in v okolici Krškega ter da je pri Sv. Lovrencu v Slovenskih goricah »to še sedaj, in omenil rek iz Bele krajine, da imajo vrabci na vincencijsko zaroko, na valentinovo pa poroko.

⁴⁵ Pajek, Črtice ..., str. 198: »Na 'fašenk' v jutro imajo ptiči do 5. ure gostijo.«

⁴⁶ Navratil, Slovenske narodne vraže ..., str. 88–89: »Na sv. Gregorja dan se ženijo ptiči, in otrokom pravijo [domači ljudje], da je danes za vsakim grmom 'štrukelj'. .../ Gregorjevo je prvi 'pomladanski dan' tudi še starim Črnolajcem; a 'tice' se jim ženijo ta dan, kakor drugim Belim Kranjcem. .../ O sv. Gregorju praznujejo ptice ženitovanje 'ptičji (sic) ohcet'. .../ Na ta dan se tudi tiči ženijo. .../ Tudi drugim Belim Kranjcem 'ženijo se tice o sv. Gregorju'. .../ Tiča ženitev biva na sv. Gregorja dan i pri koroških Slovencih – vsaj na Zili pri Belaku. .../ Turnšek, Pod vernim krovom ..., str. 134: »Tudi ko je bil njegov god pomaknjen naprej, je ostal pravi prvi spomladanski svetnik, ki prinaša v deželo vigred in ženi tiče .../ Sicer so se ptički snubili in si izbirali pare že o sv. Valentinu, kot pravijo na Raki pri Krškem, ženitev pa je o sv. Gregorju. Ta dan začno ptiči peti, ker je njihova gostija, pripovedujejo v Dobrunjah. O ptičji ženitvi na Gregorjevo visi na vsakem grmu pogačica, je pregovor pri Devici Mariji v Polju; Kuret, Praznično leto Slovencev, prva knjiga ..., str. 103–104: »Odtod po vsem Slovenskem govori, da se na današnji dan ptički ženijo. .../ Kroparski kovači so njega dni na Gregorjevo prenehali z delom v vigenjcih in v sprevedu odšli na 'tičo vohcet'.

⁴⁷ Navratil, Slovenske narodne vraže ..., str. 108: »Na Cirkljanskem pravijo otrokom, da se ta dan 'tiči ženijo', in da je na ženitvanju belih hlebcev, pogače, cvrtja, mesa in vina, sploh vsega dobrega obilo.

⁴⁸ Gl. op. št. 44.

⁴⁹ Pajek, Črtice ..., str. 244.

⁵⁰ M. [Matija] Valjavec, Odgovori na njekoja pitanja družva za povjestnicu i starine jugoslavenske, U Varaždinu i njegovoj okolici, v: Arhiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga VII., Zagreb 1863, str. 257.

⁵¹ Pajek, Črtice ..., str. 198.

⁵² Navratil, Slovenske narodne vraže ..., str. 88.

Metliki in okolici so gospodinje, kot se je spominjal Navratil (roj. 1825 v Metliki⁵³) iz svojih mladih let in je bilo, po njegovih besedah, »še dandanes«, ⁵⁴ na gregorjevo pošiljale »družino in nevedno deco rano z dómi, rekši naj gredo iskat, v grmíčkih najdejo 'barilček' in 'povitičico';⁵⁵ po poročilu Ivana Šašlja, ki ga je povzel Navratil, so v Podzemlju pri Metliki starši pošiljali otroke, tako kot v Slovenskih goricah o pustu, v grmovje, kjer bodo našli »baril (putrh) vina in povitico, kar je ostalo ticam od 'pira' t. j. svatbe.«⁵⁶ Tako na sledove ljudskega verovanja o ptičji ženitvi kot na potegavščino, namenjeno otrokom, pa je Navratil opozoril pri obravnavi urbanovega: »Na Cirkljanskem pravijo otrokom, da se ta dan 'tiči ženijo', in da je na ženitvanju belih hlebcev, pogače, cvrtja, mesa in vina, sploh vsega dobrega obilo. Kogar svatje (tiči) vidijo, vsakega povabijo in mu postrežejo z vsemi jedmi in pijačami. Ako je lep dan, otroci brez mirú prelazijo polja, travnike, gozde, zidove, plotove, – vedno misleč, da so se tiči pač ženili, da jih le niso mogli najti. Najde se pa tudi kakšna 'doletna' ženica, ki je preverjena, da je vse to res.«⁵⁷

Iz nekaterih poročil ni nedvoumno razvidno, da so otroci oziroma tisti, ki so hodili iskat ostanke ptičje svatbe v grmovje, tudi kaj našli. Duma Otona Župančiča (roj. 1878 v Vinici⁵⁸), na katero je ob obravnavi gregorjevega opozoril Niko Kuret,⁵⁹ vsebuje namig na to, da so otroci ob navedenih priložnostih (v tem primeru na gregorjevo) ne le hodili iskat, temveč tudi našli hrano in pijačo:

*»Pa – s čudom še v srcu in strahoma – v mejo iskat sem šel,
za ptiči in njihovim pirom paberkovat sem šel;
in glej, tam pod grmom, pod gabrovim – majhnih potic,
in sladkega vinca, rožičev, in fig, vseh slaščic.
'Pa ne bo jih nazaj več?' 'Ne, to so vse tebi stili,
kar ti si jim trosil pozimi, so zdaj ti vrnil.'«⁶⁰*

Tudi vira iz obdobja med svetovnima vojnoma, ki se krajevno navezuje na Gorenjsko, časovno pa prvi omenjeni na vincencijevo in drugi na gregorjevo, poročata, da so otroci dejansko našli hrano. Viktor Kragl je v Zgodovinskih drobcih župnije Tržič, objavljenih leta 1936, zapisal: »Na dan sv. Vincencija so Tržičani pripovedovali otrokom, da se ptički ženijo in da imajo ofcet na Zavrotu. Nekateri starši so tam skrili pod grmovje razne sladkorčke, rožiče, rozine in druge slaščice in potem so šli z otroci na Zavrot, da so tam poiskali ostanke od 'ptičje ofceti'. Otroci so imeli veliko veselje, ko so našli poskrite sladkarije v grmovju.«⁶¹ Pisec je poročal v pretekliku, vendar iz zapisa ne moremo ugotoviti, na kateri čas točno se poročilo navezuje. Vinko Möderndorfer je v delu Verovanja, uvere in običaji Slovencev, objavljenem leta 1946,

⁵³ Janko Šlebinger, Navratil Ivan, v: France Kidrič in Franc Ksav. Lukman (ur.), Slovenski biografski leksikon, druga knjiga, Ljubljana 1933–1952, str. 193.

⁵⁴ Gl. op. št. 52.

⁵⁵ Gl. op. št. 52.

⁵⁶ Gl. op. št. 52.

⁵⁷ Navratil, Slovenske narodne vraže ..., str. 108.

⁵⁸ Joža Mahnič, Župančič Oton, v: Jože Munda (ur.), Slovenski biografski leksikon, petnajsti zvezek, Ljubljana 1991, str. 1021.

⁵⁹ Kuret, Praznično leto Slovencev, prva knjiga ..., str. 103–104.

⁶⁰ Oton Župančič, Duma, v: Oton Župančič, Izbrane pesmi, Ljubljana 1963, str. 59.

⁶¹ Kragl, Zgodovinski drobci ..., str. 419.

posredoval podatek iz rokopisne zbirke šolske upraviteljice Terezije Rant - Demšarjeve iz leta 1934 in zapisal: »V Malenskem vrhu so opozarjali na Gregorjevo otroke na ptičko svatbo, otroci so stikali po grmovju za ostanke potic, pomaranč in slaščic. Te ostanke svatbe so jim starši nastavili.«⁶²

Z navedenimi omembami o tem, naj bi oziroma da so otroci dejansko našli hrano, smo bližje šegi, ki so jo tudi konec 20. stoletja poznali v naseljih Razkrižje (vzhodno od 8 kilometrov oddaljenega Ljutomera⁶³), Gibina, Kopriva, Šafarsko, Šprinc, Veščica ...,⁶⁴ torej dejanskemu nastavljanju hrane: pred valentinovim, navadno dan prej, so ženske (same, s pomočjo matere, hčera in/ali tudi sinov, sorodnic, sosed, prijateljic, znank, sovaščank ipd.) spekle pecivo iz kvašenega testa, navadno sladkega. Testene kite, pletene iz treh ali štirih pramenov,⁶⁵ so razrezale na manjše dele, jim popravile obliko, dale v pečico in tako spekle *pogačice* (edn. *pogačica*). Prav tako iz testenih kit so nekatere delale tudi srca, *sččke* (edn. *sčček*) in iz nespletene testa oblikovale ptičke, nar. *fičke* (edn. *fúček*). Vsaka gospodinja je pecivo lahko spekla malo drugače, npr. testo izboljšala oziroma spremenila po svoji presoji in ga oblikovala po svoje (pri tem so se pogačice še najmanj razlikovale med seboj, medtem ko so bile lahko oblike ptičkov in src zelo različne, odvisne od gospodinjinje zavzetosti, sposobnosti, časa, prepričanja, kaj je v skladu z dediščino in kaj ne, želje po ustvarjanju novega ipd.).

»Sladko kvašeno testo, a ne, potem pa ... dodatki so pa od vsake gospodinje različni?«⁶⁶ sem v pogovoru vprašala Marijo Makovec. »Ja, jaz se spomnim, ko sem bila mala, še ne vem ... pet let stara, je vedno prihajal od moje babice brat, ki je bil poročen stran, par hiš, ne, /.../. Ko je on prišel na valentinovo k nam, je rekel: 'Zdaj so ptički prek leteli, pa so pogačice pustili. Hitro jih poberte.' In ko je on prišel, takrat so bile vedno pogačice – ne sladke, ampak slane. Tisti ptički so vedno prinesli slane pogačice. Njegova žena je vedno takšne pekla. Slane. To sem si zapomnila, ne. To sem si jaz zapomnila kot mala. Ko je stari stric prišel, takrat so pogačice ... ptički prinesli slane pogačice. Takrat nismo nič študirali, da mogoče niso ptički prinesli, pač mi smo samo šli, pobrali, pa to je bilo okrog poldneva že.«⁶⁷ Zanimalo me je, ali so bile pogačice kdaj drugačne v obdobju, ki se ga spominjajo iz svojih izkušenj ali iz pripovedovanja. »Ne, zmeraj so bile take.«⁶⁸ ... ali pa pred drugo vojno, ne vem, mogoče ..., če se je kdaj pomanjkanje čutilo, ali med vojno mogoče, med drugo vojno, če je bilo kdaj ...? A ste takrat med vojno tudi to pekli ali ...?«⁶⁹ »Nič niso rekli, da bi se kaj prekinilo. Vedno so.«⁷⁰ »Nikoli ni bilo treba iz koruzne moke ali črne ali ...?«⁷¹ Testu za kruh so lahko

⁶² Möderndorfer, Verovanja ..., str. 33.

⁶³ Jan Šedivy in Borut Belec, Razkrižje, v: Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga, Podravje in Pomurje, Ljubljana 1980, str. 147.

⁶⁴ Več o etnološkem kontekstu omenjenih naselij gl. Fanči Šarf, Občina Ljutomer, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje, Ljubljana 1981. Od leta 1998 je Razkrižje samostojna občina z vsemi Gibina, Kopriva, Razkrižje, Šafarsko, Šprinc in Veščica (gl. Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij (ZUODNO-B), v: Uradni list, VIII, Ljubljana 1998, št. 56, str. 4038).

⁶⁵ Za načine pletenja iz različnega števila pramenov gl. Stanko Renčelj, Marija Prajner in Janez Bogataj, Kruh na Slovenskem, Ljubljana 1993, str. 139–145.

⁶⁶ Vprašanje P. Š. v pogovoru z družino Makovec, Razkrižje, z dne 7. avgusta 2000.

⁶⁷ Gl. op. št. 40.

⁶⁸ Gl. op. št. 40.

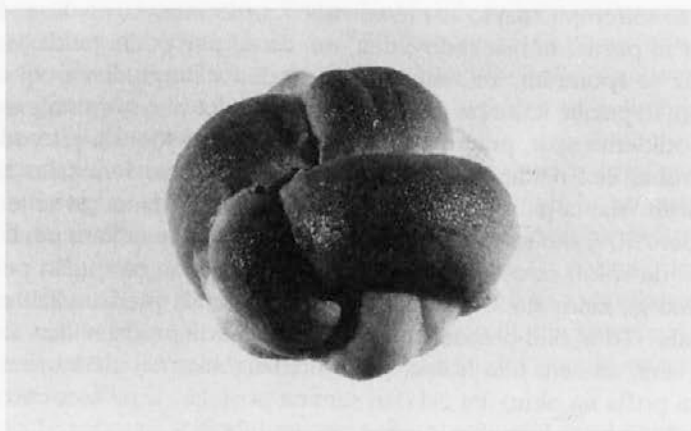
⁶⁹ Gl. op. št. 66.

⁷⁰ Gl. op. št. 40.

⁷¹ Gl. op. št. 66.

dodajali koruzno ali črno moko, pogačice pa so bile vedno bele.⁷² Jože Makovec (roj. 1948 na Razkrižju) je omenil pakete, ki so jih po 2. svetovni vojni dobivali iz ZDA, njegova mama je sladkor, margarino itd. shranila in uporabila med drugim za praznike, tudi za valentinovo: »/.../ pa so škatle bile, to je iz Amerike prišlo, kdo je pomagal pač tistikrat. Vem, da smo dobivali. /.../ To je prišlo tako okrog božiča, paketi so prišli, pa se je tisto shranilo.«⁷³

Marija Makovec se je od svoje matere, roj. 1926, naučila plesti testene kite iz treh pramenov, leta 1985 pa je začela plesti iz štirih. Toda nekatere sorodnice so že pred tem »na štiri pletle«:⁷⁴ »Njegova mama (mati od moža, op. avt.) pa od mame teta v Globoki ... Je bila stara. Je tudi vedno pekla na štiri. /.../ Ja, pa to je odvisno od gospodinje, kako to pletejo. Ene na štiri, ene na tri. /.../ Večinoma so na tri pletle. Pa so tudi na dve.«⁷⁵

Pogačica, ki jo je Marija Makovec spekla 13. februarja 2000. Široka je 4,5 cm. Foto ZRC SAZU.

Gospodinje so pazile, da jih otroci niso videli pri peki; težko bi jih bilo potem prepričati, da pogačice peče kdo drug. Pri skrivanju so morale biti spretni in iznajdljivi, prihajalo je tudi do nerodnosti. Nečakinja Marije Makovec je leta 1989 pri peki opazila babico; ker svoje matere ni nikoli videla pri tem delu, na valentinovo pa je vedno lahko pobirala pecivo, je komentirala: »Pa kaj bi si to doma pekla, če si lahko samo nabereš?« Ona je čisto verjela, da si to nabereš, ker je videla, da mama sploh ni pekla, da si jih je ona nabrala, pa gotovo. Zakaj bi se peklo doma, če si lahko nabereš?⁷⁶ Hčerka Marije Makovec Martina, por. Žagar, je dodala: »Ker to je skrivnost, ne, to zelo čuvajo, da ne bi ... In jaz nikoli nisem hotela gledati, nikdar, jaz sem skozi verjela, da to ptički pečejo, ne, nikdar nisem hotela gledati, če to mama peče ali pa ne.«⁷⁷

⁷² Povzeto po izjavi Marije Makovec, posneti na avdio kaseto 7. avgusta 2000 med pogovorom z družino Makovec, Razkrižje.

⁷³ Izjava Jožeta Makovca. Odlomek iz pogovora z družino Makovec, Razkrižje, z dne 7. avgusta 2000.

⁷⁴ Gl. op. št. 40.

⁷⁵ Gl. op. št. 40.

⁷⁶ Gl. op. št. 40.

⁷⁷ Izjava Martine Makovec Žagar. Odlomek iz pogovora z družino Makovec, Razkrižje, z dne 7. avgusta 2000.

Tudi od starosti otroka je bilo odvisno, ali je trdno verjel v ptičjo peko, ali je dvomil vanjo, ali pa je starejše že razkrinkal. Po besedah informatorjev so otroci vsaj v zadnjih dvajsetih letih 20. stoletja verjeli v ptičjo peko do devetega, desetega leta starosti. 14. februarja 2000 sem se pogovarjala z otroki 3. razreda osnovne šole na Šafarskem in njihovo učiteljico Nevenko Budno, ki jih je spodbujala k ohranjanju krajevnega ljudskega izročila in jih (kot vsako leto svoje učence) povabila, naj za valentinovo prinesejo pogačice tudi v šolo. Vendar ti šolarji že niso več verjeli ali vsaj niso bili več trdno prepričani v ptičjo peko, medtem ko so otroci v vrtcu, kjer so jih vzgojiteljice (pogovarjala sem se z njihovo vzgojiteljico Metko Sudec) prav tako želele opozoriti na krajevno izročilo ob valentinovem, očitno pobirali pecivo okoli vrtca v veri, da so ga spekli ptički.

»Zdaj pa, če so večji, oni pazijo /.../. Npr. drugi, tretji razredi. Takrat začnejo paziti. Od začetka pa to vse verjamejo in res rečejo, da to ptički nosijo. Pa jaz vem, da sem sama verjela. Pa sem še pogačico gledala, pa sem mislila: 'Pa kje je to ona s kljunom?' Ali pa: 'Kje je to s kremplji? Saj to se nič ne vidi!' /.../ Zanimivo, ne, ko je Martina rekla, da ona nikdar ni pazila, ni bila radovedna, ne, da so pač ptički pekli. Jaz pa sem bila radovedna. Jaz se spomnim, ko sem verjetno hodila v drugi ali v tretji razred, sem si mislila: jaz bom to pazila, kako bo to mama pekla, ne. Pa smo gor vstale s sestro, potem pa zvečer že odidemo spat, potem pa: sem žejna, enkrat sem šla pit vode, lačna, sem šla po kos kruha, čez nekaj časa sem ... morala na vece, sem tako hodila do pol dvanajstih včasih. Mama pa nič. Pa se mi je čudno zdelo. Mama pa se je znašla, pa en dan prej spekla. /.../ Tako so to skrivale ženske. Ali pa so te nekam poslale. /.../ To so tako napravili, da sploh otroci niso opazili. To so še potem res ptički pekli.«⁷⁸

Zanimalo me je, kako sta si hčerki Julijana in Danijela predstavljali ptice pri peki. Julijana je dejala: »To ni bilo predstave, jaz si nisem nikoli predstavljala, kako je to bilo. Samo enkrat vem, da sem bila bolna, pa je mama rekla, naj gledam na okno, da bo sraka kuharica prišla na okno. Pa cel dan sem na postelji ..., pa na okno gledala, pa je nisem videla.«⁷⁹ »Sraka je kuharica. Ona je glavna bila.«⁸⁰

»Sraka je bila glavna kuharica. /.../ Vsi so delali, samo sraka je bila glavna.«⁸¹

Tudi nekatere ljudske pesmi o ptičji svatbi, ki jih je objavil Karel Štrekelj in nanje opozoril Niko Kuret v drugem delu Prazničnega leta Slovencev iz leta 1989,⁸² omenjajo srako kot kuharico: različici o kosovi svatbi iz Štajerske (»Sraka pa je kuharica, / Lepi beli firtroh má, / De neb se zamazala – / Hejsasa! Hopsasa!«),⁸³ iz Cvetlina v hrvaškem Zagorju (»Sraka mu je kuharica, / Lehko ona kuharica, / Lepi, beli furtun ma, / Lehko skoči se no ta: / Hajsisi, hopsasa, / Kak se to njoj lepo vda!«),⁸⁴ pesem o golobovi svatbi iz Zavreča (»Sraka pa bo küharca, / Ona je lahko küharca, / Lepi beli fürtoch ma, / Lepo se ji fürtoch vda.«),⁸⁵ različica o petelinovi svatbi iz Vipavske (»Sraka je b'la za kuharco, / Je s tačko pomešala. / Je s tačko pomešala, / S' je krempejčke vžgala.«)⁸⁶ in pesem o vrabčevi svatbi (»Sraka pa je kuharica, / Lep no béli furtoch ma, / K ne bo se zamazala – / Hopsasa!«).⁸⁷

⁷⁸ Gl. op. št. 40.

⁷⁹ Izjava Julijane Makovec. Odlomek iz pogovora z družino Makovec, Razkrižje, z dne 7. avgusta 2000.

⁸⁰ Gl. op. št. 40.

⁸¹ Gl. op. št. 73.

⁸² Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga ..., str. 521–522.

⁸³ Karol Štrekelj, Slovenske narodne pesmi, zvezek I., Ljubljana 1980 (v nadaljevanju SNP I.), št. 978, str. 806.

⁸⁴ SNP I., št. 980, str. 807.

⁸⁵ SNP I., št. 983, str. 809.

⁸⁶ SNP I., št. 986, str. 810.

⁸⁷ SNP I., št. 988, str. 812.

V pripovednih ljudskih pesmih, objavljenih v Štrekljevem delu, nastopajo kot kuhar/kuharica na ptičji svatbi razen srake še volk,⁸⁸ lisica,⁸⁹ merkarca⁹⁰ ali raca.⁹¹ Srako pa najdemo tudi na nekaterih drugih živalskih svatbah, tako npr. na medvedovi,⁹² na lisičini kot »vajvodo«⁹³ ali natakario,⁹⁴ na kosovi kot »kranceljunfravo«.⁹⁵

Pri nekaterih hišah v navedenih naseljih so vsaj v drugi polovici 20. stoletja pred dnem sv. Valentina zunaj hiše nastavliali moko in druge sestavine, da bi iz njih – tako so pripovedovali otrokom – ptice spekle pogačice. Vendar v izvorni družini Marije Makovec, roj. Žabot, tega elementa še ni bilo. »Nekateri so tudi pripravili moko, da ptički odnesejo sestavine.«⁹⁶ Nastavili so jih tja, »kjer se ptički pač najbolj držijo. Po tistih živih mejah, pa tako. /.../ Mi, pri nas, nismo nič nastavliali. Smo samo pobirali. Pri sosedovih pa so nastavliali.«⁹⁷

Po pripovedovanju informatorjev so na valentinovo zjutraj starši, stari starši, sorodniki ipd. nastavili pogačice zunaj bivalnih prostorov, tako npr. po štorih, zunanjih okenskih policah, butarah šibja za kurjavo ipd. Pri družini Žižek na Šafarskem sem v ponedeljek, 14. februarja 2000, od približno 7. ure do 7.30 (preden so šli otroci v šolo) opazovala otroke, ki so pobirali pogačice z zunanjih okenskih polic stanovanjske hiše in gospodarskega poslopja; spravljali so jih v pletene košarice in polivinilaste prozorne vrečke. Pecivo ni bilo v nobenem primeru na tleh.

Po pripovedovanju članov družine Makovec so otroci vsaj v drugi polovici 20. stoletja radi pobirali pogačice. Marija Makovec je povedala primer, ko so otroci že pobrane pogačice po butarah šibja na dvorišču še enkrat nastavili na isto mesto, »samo da so nekaj pobirali. /.../. Pa so oni verjeli, da to ptički spečejo. So pobrali, potem pa so šli, pa so še enkrat nastavili. So še enkrat pobirali.«⁹⁸ Nekoliko so tudi tekmovali: »Kateri je bil večji, je več nabral kot mali.«⁹⁹ »Potem pa so šteli, koliko je kateri nabral /.../ To je tako bilo zanimivo vedno. Pa smo po tistih korpecih tri dni šparali, smo vedno šteli: Te so moje, te so moje.«¹⁰⁰

Omenili smo že zadrege, v katerih so se znašle gospodinje pred svojimi otroki, ki so jih presenetili pri peki. Dogodek iz leta 1994, o katerem je poročala Martina Makovec Žagar, vključuje zadrego tako pri peki kot pri otrokovem pobiranju pogačic, v kateri so se znašli odrasli: »So bile punce v šoli, pa mama ni imela zvečer časa peči, pa je babica

⁸⁸ SNP I., št. 975, str. 804.

⁸⁹ SNP I., št. 979, str. 807.

⁹⁰ SNP I., št. 981, 982, str. 808.

⁹¹ SNP I., št. 984, str. 809.

⁹² SNP I., št. 972, str. 802.

⁹³ SNP I., št. 976, str. 804.

⁹⁴ SNP I., št. 977, str. 805.

⁹⁵ SNP I., št. 979, str. 806. »kranceljunfrava« = družica. Različica pesmi je iz Frama. Josip Karba je v besedilu o ženitovanju v ljutomerski okolici, objavljenem leta 1882, zapisal: »Tudi sneha skrbi si za dve družici v isti namen; pri nas je vsakej ime 'svátevca', po drugod rabijo besedo 'kranceljungfrava'« (Josip Karba, Ženitva, Obrazec iz ljutomerske okolice, v: Slovenske večernice za poduk in kratek čas, 36. zvezek, Celovec 1882, str. 58).

⁹⁶ Gl. op. št. 40.

⁹⁷ Gl. op. št. 40.

⁹⁸ Gl. op. št. 40.

⁹⁹ Gl. op. št. 73.

¹⁰⁰ Izjava Marije Makovec. Odlomek iz pogovora z družino Makovec, Razkrižje, z dne 7. avgusta 2000.

»korpecih« = košaricah. Edn. kórpēc v pomenu košarica. Prim. nem. Korb v pomenu košara.

»šparali« = hranili. Nedov. špárati v pomenu hraniti. Prevzeto iz nem. sparen v pomenu varčevati (Marko Snoj, Slovenski etimološki slovar, Ljubljana 1997, str. 642).

čez dan spekla. So pa imeli krajši pouk in je prišla vnukinja prej domov. Je bilo pa babici strašno nerodno, pa je rekla: 'Joj, glej, ko ptički niso imeli časa, pa so me prosili, da jim pomagam! Boš mi ti tudi?' Potem sta pa skupaj delali. Drugi dan je babica nastavila, pa so šle pobirat. Pa je rekla (deklica, op. P. Š.): 'Pa ravno naše so nam pustile! Niso mogle katerih drugih?'¹⁰¹ Marija Makovec je dodala: 'Še tako zanimivo je rekla: 'Babica, ptički so pa res nesramni.' Potem pa je rekla: 'Zakaj?' 'Pa ravno naše so prinesli! Lahko bi katere druge.' Kako to otroci verjamejo!¹⁰²

Julijana in Danijela Makovec pri pobiranju pogačic na osnovni šoli leta 1987, Šafarsko. Foto Alojz Makoter.

Kot so poročali informatorji za čas, ki so se ga spominjali, so otroci na Razkrižju in okolici na valentinovo vedno naleteli na pogačice in jih odrasli torej niso s pošiljanjem ponje vlekli za nos, kot naj bi bilo po navedbah nekaterih virov, ki smo jih že omenili, ponekod drugod. Poleg tega opazimo še eno značilnost: pecivo so spekli ptički, ki se v tem času po krajevnem ljudskem izročilu sicer ženijo, vendar pa ga niso pustili kot nekaj, kar je ostalo od svatbe, nar. *gostíje* (edn. *gostíja*). Pomenili naj bi zahvalo tistim, ki so jih pozimi hranili (prim. odlomek iz Župančičeve pesmi Duma, ki pa dogajanje postavlja na gregorjevo: "Ne, to so vse tebi pustili, / kar ti si jim trosil pozimi, so zdaj ti vrnili."¹⁰³). Otroci so torej tudi konec 20. stoletja, če sodim po pripovedovanju članov

¹⁰¹ Gl. op. št. 77.

¹⁰² Gl. op. št. 40.

¹⁰³ Gl. op. št. 60.

družine Makovec, Trstenjak in Žižek, vodje razkriške folklorne skupine Danice Frančič, učiteljice Nevenke Budne, vzgojiteljice Metke Sudec in po svojem opazovanju, verjeli, da so pogačice na valentinovo darilo, s katerim so jih ptice nagradile za njihovo skrb zanje pozimi.

«Ker jih pozimi hranijo, /.../ potem dobijo te pogačice. /.../ Če so bili pridni, če so jih hodili hraniti.»¹⁰⁴

Anekdota o dogodku z začetka 40. let 20. stoletja, ki jo je povedala Marija Makovec in se je ohranila v družinskem izročilu, prča, kako resni so bili lahko otroci pri pobiranju: «Moj stric, ki je zdaj star – on pa je 33 – tega rojen – ko je on pobiral pogačice tam na stari domačiji ... /.../, potem pa ga je stara teta sosedova ... Je rekla: 'Bom ti pobrala, bom ti jaz pobrala pogačice.' On pa je rekel: 'Vsakšni naj na svojem bere, al' bomo sod 'meli' Bomo šli na sodišče. Tako je to, otroci vzamejo resno. Ona je rekla: 'Bom ti pobrala.' Pa je rekel: 'Vsakšni naj na svojem bere, al' bomo sod 'meli' ... S tem hočem povedati, kako otroci to resno vzamejo. To verjamejo, da ptički nosijo in konec. To je njihovo. Nič ne pomisli in poštudira, da bi to mogoče mame spekle. To ptički pečejo in konec.»¹⁰⁵

Na obravnavanem območju so takšne pogačice, kot so jih poznali otroci na valentinovo, še konec 20. stoletja pekli tudi za poroke kot ženitovanjsko pecivo.¹⁰⁶ Po besedah sogovornikov so za to priložnost pekli manjše kot za valentinovo, sicer pa po obliki in sestavinah enake. Dajali so jih svatom, ko so jim pripenjali pušeljček, v prozornih polivinilastih vrečkah po pet ali šest so jih po poroki v cerkvi delili pred cerkvijo, tudi na poti itd. (prim. npr. razdeljevanje t. i. veselega kruha na Bizeljskem¹⁰⁷), povabljeni na *gostijo* pa so na svojem krožniku dobili še eno. Pogosto, ne pa nujno, so jih tudi darovali na oltar med poročno mašo skupaj z vinom, kruhom in rožami.¹⁰⁸ Na poroki Martine Makovec leta 1997 je bilo tako.

Ko se je leta 1990 poročila, nar. *žénila*, nečakinja Marije Makovec in so pekli pogačice za gostijo, sta pomagali tudi Marijini hčerki Danijela in Julijana, tedaj še deklici, ki sta na valentinovo pobirali pogačice v veri, da so jih spekli ptički. Po besedah Julijane nista podvomili v ptičjo peko na valentinovo: «To je bilo za gostijo, nič za valentinovo. Tisto je bilo za poroko.»¹⁰⁹ Nevesta naj bi s pogačicami pokazala, «kakšna gospodinja je. Boljše so pogačice ...»¹¹⁰ Boljše so, pa lepše, pravijo, da je dobra, pa skrbna gospodinja.¹¹¹

Kot so povedali sogovorniki, na obravnavanem območju pečejo pogačice le za valentinovo in poroke, medtem ko izraz *pogáča* pomeni pecivo na splošno. Drugi obredni kruhi, ki so jih v družini Makovec pekli še konec 20. stoletja, so bili *krápci* na *svéti post*, dan pred božičem, in na veliki petek, beli kruh, potica in sadni kruh,

¹⁰⁴ Gl. op. št. 73.

¹⁰⁵ Izjava Marije Makovec, Odlomek iz pogovora z družino Makovec, Razkrižje, z dne 7. avgusta 2000.

«Vsakši» = vsakdo

«bere» = pobira

«sod» = sodišče. Beseda iz narečnega besednjaka iz tedanjega časa. Prim. hrv. sud v pomenu sodišče.

¹⁰⁶ Prim. Vilko Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana 1960, str. 204.

¹⁰⁷ Janez Bogataj, Kruh na Slovenskem – dediščina, hrana in simbol, v: Renčelj, Prajner in Bogataj, Kruh na Slovenskem ..., str. 9.

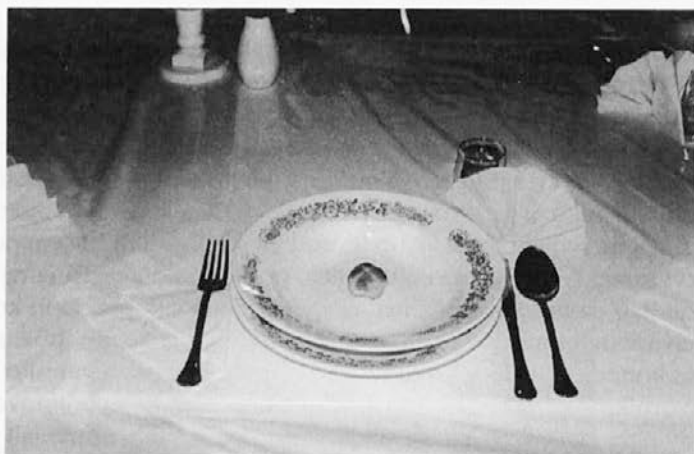
¹⁰⁸ Josip Karba je v obravnavi ženitovanja v ljutomerski okolici, objavljeni leta 1882, omenil samo vino, ki so ga blagoslovili med mašo: «Če so svahte seboj pripeljali vina in ga namestili na altarji, se tudi toto blagoslovi; navzoči ga nekoliko povžijejo, a ostanek vzamejo seboj.» (Karba, Ženitva ..., str. 72)

¹⁰⁹ Gl. op. št. 79.

¹¹⁰ Gl. op. št. 40.

¹¹¹ Gl. op. št. 73.

imenovan *klécenbrot*,¹¹² za božič in veliko noč, krofi za pusta ter vrsta šarklja, *bíder*, za veliko noč. »Nekoč se je na porokah to peklo. Na porokah je bilo obvezno. /.../ Zdaj se pa ne peče več bider na porokah. Zdaj ne več.«¹¹³ Josip Karba je v spisu o ženitovanju v ljutomerski okolici, objavljenem leta 1882, omenil bider.¹¹⁴

Pogačica na krožniku na svatovski mizi ob poroki Martine Makovec, por. Žagar, leta 1997, Šafarsko. Foto Anja Serec.

Čas porok (pred pustom) in god sv. Valentina sta si blizu, lahko tudi sovpadata. Ob tem naj opozorim na omenjeni spis Josipa Karbe, ki omenja pletenje testenih kit in oblikovanje testenih ptic kot sestavni del bosmana: »Nektere skubejo in snažijo perutnino, druge mėsijo za kruh, tretje pletejo kite z testa in delajo 'ptice', da oboje prilepijo na bosmane.«¹¹⁵ Ob tem pomislimo na možnost, da so se nekateri pleteni in figuralni testeni sestavni deli ženitovanske pogače osamosvojili in v šegah nastopili samostojno. Testene ptičke (samostojne ali na obrednem kruhu) so sporočene tudi ob drugih priložnostih in na drugih slovenskih območjih, npr. na božičnem kruhu (Dolenjsko, Bela krajina, Notranjsko),¹¹⁶ na kruhu ob sv. treh kraljih (Dolenjsko),¹¹⁷ kot samostojne ob božiču (Notranjsko, Dolenjsko),¹¹⁸ starem letu (Notranjsko)¹¹⁹ in veliki noči (Istra)¹²⁰ ter kot dar tepežkarjem (Dolenjsko, Ižansko).¹²¹ Kruh v obliki testene kite oziroma testenih kit ali okrašen z njo oziroma z njimi je sporočen ob številnih prazničnih priložnostih na Slovenskem.¹²²

¹¹² Prim. Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga ..., str. 320–321.

¹¹³ Gl. op. št. 40.

¹¹⁴ Karba, Ženitva ..., str. 63.

¹¹⁵ Gl. op. št. 114.

¹¹⁶ Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga ..., str. 317–319.

¹¹⁷ Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga ..., str. 474.

¹¹⁸ Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga ..., str. 320.

¹¹⁹ Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga ..., str. 424.

¹²⁰ Kuret, Praznično leto Slovencev, prva knjiga ..., str. 199.

¹²¹ Kuret, Praznično leto Slovencev, druga knjiga ..., str. 318 in 412. Za nekatera druga nenavedena območja gl. tudi Renčelj, Prajner in Bogataj, Kruh na Slovenskem ...

¹²² Gl. Kuret, Praznično leto Slovencev ..., Renčelj, Prajner in Bogataj, Kruh na Slovenskem ...

Je sprva šega življenjskega kroga na območju, ki ga obravnavamo, postala na valentinovo tudi šega letnega kroga? Pisni viri nam (zaenkrat) ne posredujejo odgovora. Če pa nas zanima izročilo, ohranjeno v obravnavani družini, se lahko naslonimo na ustne vire: »To je vse skupaj. Ta navada gre iz roda v rod že zelo dolgo, zelo dolgo, in to se tu ohranja, ta tradicija. In za valentinovo in za poroko. Vedno se to peče.«¹²³ Marija Makovec je k temu še dodala, da sta izročilo poznali in se ga držali tako njena mama kot tudi stara mama, roj. 1897.

»Moja teta je bila rojena devetstotega leta. Pa je razlagala, da so jo to babica učili. Babica jo je učila tudi ta običaj valentinovega, pa poroke. Ona je bila poročena tu, takoj na meji s Hrvaško, v Globoki, čisto na meji. Pa je bila na eno kmetijo veliko ... se je poročila, pa je strašno dostikrat bila priča /.../. Je rekla, da jo je babica učila, pa je teta bila devetstotega rojena!«¹²⁴ Po pripovedovanju Marije in Jožeta Makovca so torej poznali in pekli pogačice ob poroki in ob valentinovem v njihovih izvornih družinah, medtem ko sega izročilo vsaj še v drugo polovico 19. stoletja.

Marija Makovec je tudi konec 20. stoletja rada pekla, kar je bil verjetno eden izmed pomembnejših razlogov za to, da je pogačice pripravljala še po tem, ko so njeni otroci prerastli vero v ptičjo gostijo. V zadnjih letih 20. stoletja jih je med drugim pekla za gostilno na Razkrižju, kjer so jih na god sv. Valentina ponudili kot brezplačen posladek, in za razkriško folklorno skupino. Morebitne nadaljnje raziskave nastavljanja hrane otrokom na valentinovo bodo verjetno vključile tako več informatorjev na samem Razkrižju kot ravnanje v širši okolici; lapidarne, še ne preverjene ustne podatke zanj za drugo polovico 20. stoletja sem dobila za naselja v okolici Razkrižja na hrvaški strani meje in za nekatere druge kraje v Pomurju.

Marija Makovec jemlje pečene pogačice iz pečice, 13. februarja 2000, Razkrižje. Foto Polona Šega.

¹²³ Gl. op. št. 40.

¹²⁴ Gl. op. št. 73.

*Summary***Baking and Collecting Pastries on Valentine's Day**

In the 1990s Valentine's Day acquired a different form in Slovenia. The celebration of this holiday, brought to Slovenia from the countries of Western Europe and the U.S.A., was not entirely new for Slovenes, however. In some parts of Slovenia it had been celebrated before, though in a different manner and by different people. Niko Kuret, the author of the questionnaires on yearly customs from 1978, already anticipated the research of mutual presentation of gifts among lovers or young people in general, even though according to three daily Slovene newspapers (*Delo*, *Dnevnik*, *Večer*) this custom was initiated by florist's shops in 1989 who at the time had to explain to their customers the meaning of this hitherto unknown holiday. In 1992 the three dailies already called people's attention to this holiday, also by publishing advertisements for certain gifts and trips. Some of the articles which have been published since then were in favor of the holiday, stressing that it was celebrated by lovers and, more generally, by all people who were fond of each other; others, on the other hand, pronounced it utterly commercial.

This new form of celebrating Valentine's Day is not the only one in Slovenia, though. Even at the end of the 20th century people of Razkrižje in East Štajersko and its vicinity used an old folk saying that on Valentine's Day birds were getting married. In the morning on Valentine's Day people used to place sweet pastries on the outside window sills, on tree stumps or branches for the children to find them. The day before women usually fashioned braids out of leavened bread which was divided into three or four parts. The braids were then cut into smaller pieces to form little cakes, and baked in an oven. Some women also formed dough birds or bent dough braids to form a heart. Children were certain that the pastries were made by birds who had a marriage feast. The Makovec family from Razkrižje, which consists of parents and five children, remembers how mothers would bake these pastries in secret, and also how sometimes they would fail to keep it a secret; and how in the last two decades of the 20th century children aged nine or ten would start to have doubts about birds baking the pastries. In some Razkrižje houses as well as in other Slovene settlements in the vicinity people would put flour and other ingredients outside their houses and told children that birds would make pastries with them. The Makovec family, however, did not observe this part of the custom. Family members report that in the second part of the 20th century the children of Razkrižje and those from the vicinity always found the pastries they had been promised on Valentine's Day; unlike in some other villages they were not fooled by adults and remained empty-handed, according to certain sources from the 19th and the first half of the 20th century. The Razkrižje children believed that birds baked pastries for them in order to thank them for their loving care in winter, and not that the pastries were leftovers from bird marriages; according to the above-mentioned sources children from some other areas believed that.

The pastries children used to find on Valentine's Day were still made in the area of Razkrižje even at the end of the 20th century. They were also baked for weddings. Wedding guests were presented with them when they were fastened a flower decoration on their dress. Packs of five or six pastries in a sheer plastic bag were distributed among the onlookers after the church wedding or during the way to the church. Each wedding guest received another pastry on his or her plate during the feast. During the wedding mass such pastries were also often placed on the altar, together with wine, bread and flowers.

Baked dough birds, be it on ritual bread or by themselves, as well as bread in the shape of one or several dough braids, or at least decorated with one or several of them, were reportedly made on other festive occasions in other areas of Slovenia as well. Due to insufficient written sources it has so far been impossible to establish which custom was older: the one on wedding day or the one on Valentine's Day. The Makovec family members report that the custom of making wedding pastries as well as making pastries to be discovered by children on Valentine's Day was known at least in the second half of the 19th century.